

پروژه‌یهک بۆ سه‌د ساله‌ی سیقه‌ر

سه‌رچاوه: مالمپه‌ری ناوینه

-Traité de Sèvres du 10 août 1920.

دوای سه‌دهیهک له مۆرکردنی پهیمانی سیقه‌ر، پێداجوونهوه به پروداو و دهرکهوتهکانی ئهو سه‌د ساله‌و تێروانین له دواروژ کاتی هاتوه. سه‌ده‌ی بیست له زۆر پروده‌و جیاوازه له سه‌ده‌کانی پێشووتر. له سه‌ده‌ی بیستدا، تێگه‌یشتن و هاوبه‌شه‌ دینییه‌کان و هه‌ک گریده‌ری کۆمه‌لگه‌کان لاواز ده‌بیت و خه‌لافه‌تی موسلمانان له‌ناوده‌چیت. ئه‌وروپیه‌کان هه‌ولده‌ن رۆژه‌لاتی ناوین له دیدی خۆیانه‌وه دابریژنه‌وه. ئهم هه‌له‌وه دهرنه‌جابه‌کانی تراژیدیای جۆراوجۆر له ناوچه‌که به‌ر هه‌مدینن. ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی، و هه‌ک هێزی باله‌و سیسته‌می به‌رئۆمچوونی ناوچه‌که، هه‌لده‌وه‌شینه‌ریت. له جیگایدا سیسته‌مه‌گه‌لیکی نوێ به‌ کۆمه‌لێک چه‌مکه‌و ئایدیا دینه‌ ئاره‌وه، له‌وانه: ده‌وله‌ت، نه‌ته‌وه، سنور، شوناس، مۆدیرنه، به‌شاربوون، که به‌گه‌شتی ئایدیای ئه‌وروپایی. بۆ سه‌ر له نوێ دهرسته‌وه‌ی ناوچه‌که چه‌ندین کۆنفرانسی نیوده‌وله‌تی ساز ده‌کریت، له‌وانه: کۆنفرانسی قیرسای و سیقه‌رو لۆزان، چه‌ندین پهیمانی‌ش مۆرده‌کریت.

پهیمانی سیقەر لهئێوان بهریتانیا، فهرنساو ئیتالیا وهک لایهنی سهرهکی براوهی شهری یهکهمی جیهانی له لایهکو تورکیا وهک لایهنی دۆراو له ۱۹۲۰/۸/۱۰ له شاری سیقەر له فهرنسا مۆرکرا. بهیپی پهیمانی سیقەر، له بهشه داگیرکراوهکی ئیمپراتۆریهتی عوسمانی چهند دهولتتیک لهژیر ئینتیدابی بهریتانی یان فهرنسی دروستکران، بهلینی دامهزراندنی دهولتتیکی سهر بهخۆ به نهرمهنبیهکان و ناوچهیهکی ئۆتۆنومییش، که ههلی گهشهکردنی بۆ دهولت ههبت، به کورد درا.

مادهی ۶۴ ی پهیمانی سیقەر پینشاریک دهخاتهروو بۆ بهکرتنهوهی بهشیکی بهرچاو له کوردستانی ژیر دهستی عوسمانیهکان و رایدهگهیهنیت نهگهر له ماوهی سالتیدا، له میژووی دهستبهکاربوونی پهیمانهکه، کوردهکانی تورکیا داوایهکیان پینشکesh به کۆمهلهی گهلان کردو نیشانیاندا که نارزو دهکن له تورکیا جیاپینهوه ئهویش داواکهی رهچاوکردن، ئهوه دهبت تورکیا دهستبهرداری ههموو مافهکانی ببت. هاوکات، پینشاری پیکهوهلکانی نارزو ومهاندانهی کوردهکانی ویلایهتی موسلیش به کوردهکانی دهولته سهر بهخۆ که دهکات .

کاتیک نيمه وهک کۆمهلتیک نهکادیمی ناور له ساتهوهختی سیقەر دهینهوه، وهک رووداوئیکی سیاسی تهماشای دهکهن. رووداوی سیاسی بهمانای ئهوهی ههول بۆ دهستکاریکردن و گۆرینی ناراستهی پیاوهکراو و دهستپیکردنی ناراستهیهکی نوێ. ساتهوهختی سیقەر رووداوئیکی دهولمهنده بۆ تیگههیشتنی کورد بۆ خۆی و پهیوهندی به سیستهمی ناوچهیی و جیهانی و نۆرمهکانی بهرئوهبردنهوه.

لهکاتیکدا سیقەر ساتهوهختی دانپینان و ناسین و ههولداوه بۆ بهرجهستهکردنی مافهکانی کورد وهک نهتهوهکانی دیکه، له ههمانکاتدا، بهرجهستبوونی دیاردهیهکه که زلهیزهکانی دنیا پهیمانیک دهدهن و پاشان بههوی گۆرانکاری هیزو بهرژهومندییهکانییان له ناوچهکهو دنیا دا پشتگۆیی دهخن. وهک ههموو رووداوئیکی ئومیدبهخش کاتیک فراهم نابیت، ئاومیدی لهگهڵ خۆیدا دینیت.

دوای سئ سأل له پهیمانی سیفەر، هاوپهیمانان پهیمانیکی دیکه لهگهل تورکه کهمالیهکان دا له لوزان مؤردهکهن. لوزان نهک هس ریگر بوو له پینش دامهزراندنی ناوچه ئوتوتومهکم دهلته چاوهروانکراوهکه، بهلکو کوردستانی عوسمانی بهسەر سئ دهلته تازه دامهزرانکه، عیراق، تورکیاو سوریا، بهفهرمی کردو گهلی کوردیشی له مافی بهدمولهتبوون، پینچهوانهی گهلانی دیکهی ناوچهکه، بیبهری کرد.

کوردهکانی نیران که سهدان سأل بوو له مملانیکانی نیوان سهفهویهکانو عوسمانیهکان ناوچهکانیان خرابوویه سهر قهلمهرهوی سهفهویهکان، بههاتی قاجارمکانو دامهزراندنی دهلته نوی نیران له ۱۹۲۵ دا، وهک کوردانی دیکه، له مافی به دهلتهتبوون بیبهشکران.

له غیابی دهلتهدا، گهلی کورد مافی سهربهخویو سهروهییشی لی زهونکرا. نهمش لهوکاتهوه ههتا نیستا، کرۆکی پرسی کورد له رۆژهلاتی ناوین پیکدینیت. لهو ساتهی گهلی کورد بوو به بهشیک له پیکهاتی چوار ولاتهکه، بوونی کوردو پرسی کورد نهک هس له دامهزراندنی دهلته بهلکو له فهراهمکردنو چیژوهرگرتن له مافه سهرمتابیه سیاسیو کۆمهلایهتییهکانی دیکهی - وهک ئوتوتومی ناوچهیی، بهکارهینانی زمانی دایک، پراکتیزهکردنی نازادانهی کهلتورو دابو نهریت - بیبهشکراوه، قهدهغهکراوه، سنووردارکراوه یان ریگریلیکراوه.

له سیفهرهوه تا نیستا ماملکردن لهگهل گهلی کوردو پرسی کورد له لایهن چوار ولاتهکهوه کهم تا زور گورانی بهسهدا هاتوه، رۆژگارو قوناغ ههبووه کورد لهسهر شوناسی کوژراوه، دووچاری پاکسازی نهتهوهیی بوتهوه، جینوساید کراوه، قوناغیش ههبووه به تاک یان به کومهل ههندیگ له مافه سیاسیو کهلتورییهکانی بهدهستهیناوهو پیاوهکردوه. سههرای نهمه، چوار دهلتهکه به تیکهلهیهک له بهکهمینهکردنی کوردو بهناسایشکردنی پرسهکهی ماملهلیان لهگهل کورد کردوه. مبهستی سهرهکیش لهم ماملهکردنه تواندهوهو سهینهوهو قهرکردنی کورد بووه له پرۆسهی دروستکردنی چوار دهلته-نهتهوه دا. نهم جوره ماملهلیه قهیرانی فره ناستی بهر ههمهیناوه، که پیویستی به چارهسهر نهک هس بو کورد بهلکو بو ئهوانی دیکهش چونکه پرسی کورد پینشهوهی کیشهی کورد بیت،

کیشهی شکستی ئهو و لاتانهیه که ناتوانن مهدهنی بن، بوار به جیواز بدهن، دیموکراسی راستهقیینه بن.

بهردبازی چارمهسرکردنی پرسى کورد به جیاکردنهوهی چهمکی داوا و ماف دهست پیدهکات، ئهوش بهو مانایههی کاتیک کورد داواى مافهکانی دهکات به مافی دهولتهی سهربهخۆو سهرومربیشهوه، ناکریت وهک داوایهک بو دابهشکردنو ههلوهشانهوهی ئهو و لاتانه تهماشابکریت، بهلکو دهبیت وهک مافو ریگهچارهیهک بو رزگارکردنی ئهم و لاتانه ببینریت بو گهیشتن به سهقامگیری و ناشتی لهو و لاتانه له ناوچهکهو له جیهان. خویندنهوهی سیفهروای سهدهیهک، خویندنهوهی چارمهسرهکانی پرسى کورده. سیفهرو کومهلیک خهسلتهو نۆرمی ههبوو که تا ئهمرو بهردوامن، وهک بالایی بکهره دهرمهکیهکانو دۆخی نیودهولتهی، دروستبوونی دهرهفت له میانهی دروستبوونی درز له سیستهمی نیودهولتهیدا، درزگهلیک که دهرهفت بو کورد دهرمهکسینیت لیبانهوه بینه ناو میژوووه. سیستهمی نیودهولتهی چهنده ناجیگیرو دلرهقه هیندهش دهرهفت رهکسینه. له دۆخی کهم دهسهلاتی دامهعریفهو توانای تیگهیشتنو زانیو ههلسهنگاندنی دینامیکیهتو میکانیزمی سیستهمی نیودهولتهی زیده گرنگه.

به لهبهرچاوگرتنی ئهم تابلویه ئیمه قسهو گفتوگۆی چارمهسرو ئهگهرهکان دهکهین. سههرتا پرسى چارمهسر بو کى؟ به سودى کى؟ لهپیناو چى دا؟ جهختیان لهسهردهکریت. چارمهسر دهبیت ههم له قازانجى کورد، ههم له قازانجى گهلانى هاوسى دا بیت چونکه کورد لهگهل گهلانى ناوچهکه پیکهوه بزى یان جودابینهوه، ئهوه هس لهگهل ئهوانى دیکهدا دهژیت. ههلپهت، پیکهوهژیان چهندن جۆرى ههیه، پیکهوهژیان وهک نهویهک. له پاش سیفهروهوه ئهو سیستهمهى که له ناوچهکهدا دارنژراوه چارمهسرى پرسى کورد لهم بزاردهیهدا دهبینیت.

ئیمه لهو دونیابینهوه پرسهکه دهبینن که ئهگهر دهولتهتیک لهسهر سهینهوهی کورد دروستکرابیت ئهوه له دهرنهجامدا نهک بو کورد بهلکو کیشهی گهوره بو خودی دهولتهکهو کومهلگاکهیو کومهلگای نیودهولتهیش دروستدهکات. بهسهربازیبیوونی کومهلگهکان، گهشهکرهکنیان، بالادستهی

عەقڵیەتی فاشیزم بەشی ھەرە زۆری دەگەرێتەوہ بۆ دانەنەن بە کوردو چارەسەر نەکردنی پرسەکە.

ھەندیک پرسى پێکەوہبوون لە ناستى فیکریدا لە پارادایمی دیموکراسیدا دەبینو بەدیموکراسیکردنی ئەو ولاتانەى کە کوردیان تێدا دەژى وەک چارەسەر بۆ پرسى کورد وێنەدەکەن. ئەم دیدە زیاتر رۆمانسییە لەوہی میژوووی و واقیعی بێت. دیموکراسى تەنیا کاتیک دەبێتە چارەسەر کە زامنى فرەیی و جیاوازییەکان بکات و دووربێت لە خواستى ھەژمونگەرایى نەتەوہى یان گروپی سەردەست.

یەمکیکی دیکە لە تیزەکانى پێکەوہژیان کە ئەمڕۆ برەوى ھەبە، تیزی عەبدولاً ئۆجەلانە. ئەم تیزە چەندین لایەنى جوان و چەندینی کێشەنامیزی ھەبە. تیزی ئۆجەلان لەسەر گۆرینی سیستەمى دەولەتیی و نیودەولەتى ناوچەکە بونیادنراوہ، کە لە ھەولئى کۆتاییھێنان بە مۆنۆپۆلکردنی دەولەت وەک ئامرازیکى نەتەوہى سەردەستە. لەجێى ئەودا پێشنیاری ئیدارەى خۆسەرى دەکات. رەخنەى سەرەکی ئیمە لەو تیزە سەرچاوەکەى لەوہ گرتوہ کە وەک سیفەر پیمان دەلێت ھەلۆشانەوہى سیستەمى دەولەتیی ناوچەکە پرسینکى ناوخۆیی نیہو کەمتر پەيوەستە بە خواست و ئارەزوئى گەلانى ناوچەکە، بەلکو پرسینکى نیودەولەتییە.

لێرەدا پرسى دەولەتییون وەک بەدیل دێتە پێشەوہ. بەلام دەولەتییون زیاتر لە رینگایەکی ھەبە. فۆرمینکى باوى دەولەتییون لای کورد، مۆدیلى نافیکریی و ھەستسازیی تەقلیدیە. ئیمە ئەم دیدە بە لاواز و پر کێشە دەبینین. ئیمە سەرەتا دەولەتییون لە نیشتمانداندا (تیرمۆریدا) دەبینین، ھاوکات و دواتر دەولەتییون لە حوکمداریدا، لە دروستکردنی کۆمەلگەدا، لە ھەبوونی ناگایى دەولەتداریدا، لە توکمەکردنی خودو شوناس و زمان و کەلتورى پێکەوہژیان و یەکسانی و عدالەتى کۆمەلایەتیدا، لە بەرھەمھێنانى ھێزدا، لە پێشاندانى نمونەى جوان بە دنیاى دەبینین، نەک داوايەکی روتى سۆزدار. دەستەبژیری سیاسى تەقلیدی کوردی بە گشتى لە ئاستیکدا نەبووہ کە بتوانێت ھاوتەریب لە ناوہوہ دەرہوہ برەو بە پرسى دەولەتییون بەدات. ھۆکارەکانى ئەمە زۆرن، لەوانە بالایی حیزب بە سەر نیشتمانداندا، شەرى ناوخۆیی، نەبوونی توانای دروستکردنی دەزگا و سیستەمى بان-حیزبى و

بان-سنوری، واته نیشتمانیی. لهم سالانهشدا، بهتایبیتی له باشور، پرسى كهلهكهکردنى سامانیش ناستهنگیکى گهورهیه.

لهبرئهوهی دهولت یهکهی سهرمکییه له سیستهمی نیودهولتیدا، نهوا بیدهولتی واته نامادهنویون له سیستهمی نیودهولتیداو لاوزویونو بهکهمینهبوونیش لهنیو چوار ولاتهکهدا. نهمش کورد دهخاته بهر رحمهتی دهولتو نهتموهی سهردهستو نهگهری سرینهوهو لهناوچوون دینیتهگورو بهواقیعهکات، چ بهخیرایی چ بههواشی .

بهکورتی، پروژهکهی نیمه ناوردانهوهیهکه له سیفهر بهلام به چاو لهسهه دواروژ که خوئی له نویسی کتیبیک به زمانی کوردی دهینیت به تهرجومهکردنی بو تورکیو فارسیو عهرهییو نینگلیزیو فهرهسی. کتیبهکه به هلهوهستهیهکه لهسهه پهمانی سیفهر دهستپیدهکات، دواتر دیته سهه دهستنیشانکردن و گفتوگوکردنی نهو بنهمایانهی که پرسى کورد پیکدینن. بهواداچوونیکیش دهکات بو سهه سال له بیبهشکردنی کورد له هاوتابوون به نهوانی دیکه پراویزبوونی له میژودا. رهههنده ناوچهییو نیودهولتهتیبهکانی پرسى کوردو کاریگهیری بکهر و رووداوه نیودهولتهتیبهکان لهسهه پراویزخستن لهلایهکو دهرخستنی کورد لهلایهکی دیکه بهشیکی گرنگی پروژهکه پیکدینن. له کوتابیدا، پروژهکه بهچری گفتوگوی چارهسههرو پینشیارهکان بو پرسى کورد دهکات و ههولدهدات بیروکهی نوی بختهروو بو گفتوگوو کهلک لیوهرگرتن، بهمهبهستی دروستکردنی گفتوگویهکه له نیو کورد خوئی لهگهل نهوانی دیکهدا.

شیرکو کرمانج، سهردار عهزیز، نارام رهفعمت، ههردی مید

دوو کهسایهتی دیکه، د. بورهان یاسین و کاک تاهیر خالیدی، له دهستپیشخهرو گهلالهبوونی بیروکهکانی نهم پروژهمیه رولی کاریگهیریان هههوه، نیمه ریزو پیزانینمان بو ههولمهکانیان ههیه .